

МОНГОЛ ШҮЛГИЙН ХЭМЖЭЭ ХЭМНЭЛ, УНШИГДАХ “АЯЛГУУГ” ОРЧУУЛАХ НЬ

(Б.Явуухулангийн “Уулын оргил” шүлгийн англи орчуулгын жишээн дээр)

Д.Долгорсүрэн⁵⁷

Abstract: This paper will focus on the translation of Mongolian verses of poetry into English and its main features. The translation is an activity that aims at conveying the meaning or meanings of a given linguistic discourse from one language to another. We define translation in terms of the sameness of meaning across languages. One of the most significant features of the Mongolian verses is their alliteration and assonance and their “melodic” onomatopoeic rhythms or tones in their lines, word numbers, and whether or not they are stressed or unstressed in certain syllables. Overall, when we translate the alliteration of Mongolian verses into other languages, specifically into English, we write them expressing their meanings in the same letters that each last word in the lines has. The main aim of this article is to compare and do some analysis of a verse named “A mountain peak” by Yavuukhulan Begz, one of the best poets in Mongolia.

Keywords: Mongolian verses, the alliteration of Mongolian verses, Assonance, onomatopoeic rhythms and harmony,

Уянгын зохиолоос хамгийн төгс боловсорсон авианы байгууламж нь шүлэг тул шүлгийг орчуулах нь орчуулагчаас ихээхэн мэдлэг, чадвар, дадал шаарддаг. Шүлэг бол яруу хэлэгдэх, яруу сонсогдох урлаг агаад уянгын зохиол юм. Аливаа шүлэгт хэмнэл гэж байдаг. Хэмнэл бол дуу шүлэг зэргийн жигд айзам, хэм бүхий сэлгэл гэж Монгол хэлний их тайлбар тольд бичжээ. *Шүлэгт хүний сэтгэлийг хөдөлгөх чадал байдаг... Сэтгэлийг хөдөлгөх тэр чадлыг нь эрхбиш орчуулах хэрэгтэй. Шүлгийн үг өгүүлбэр ба хэв журмыг хэдийгээр нарийн нягт орчуулж чадавч энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг орчуулж эс чадвал амьд мориог үхсэн мориор арилжсантай адил болно.* Тиймд монгол шүлгийг гадаад хүн тухайлбал англи хэл дээр уншихад уран сайхны талаар англи хүн англи шүлгээ уншсанаас доргүй байвал сая уг шүлгийн уран чадлыг орчуулж чадсан гэж болно.⁵⁸ Тэгэхийн тулд монгол шүлгийг аливаа гадаад хэл рүү орчуулахдаа шүлгийн хэмжээ, уншигдах аялгууг өөрөөр хэлбэл шүлгийн уран сайхан хэл, сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг хэвээр буулгахыг чухалчлах ёстой аж.

Аливаа шүлэг нь үргэлжилсэн зохиолоос мөрийн хэмжээ, холболт хоёроороо ялгардаг. Монгол шүлгийн түүхэн хөгжил хувьслаас харахад аль ч цаг үед толгой холбох ёс зонхилж байжээ. Тэгэхдээ шүлгийн мөрүүдийн эхлэлийг ижил, ойролцоо, эсрэг дуудлага, утгатай үе, үгээр холбож шүлгийн толгой холбоцыг хийдэг байна. Ингэж шүлгийн мөрүүдийн эхлэл хэсэг тодорхой зүй тогтолд орж холбогдсоноор шүлгийн мөрүүд бие биендээ ижилсэн уусаж, тэр

⁵⁷ МУИС-ийн ШУС-ийн багш, доктор (PhD)

⁵⁸ Ц.Дамдинсүрэн “Олег цэцний орчуулгын тайлбар”., Орчуулгазүй 2014, №03. х.146

хэмжээгээрээ адилхан хэмнэл үүсгэдэг байна. Адил хэмнэлд орсноор шүлгийн мөрүүд хоорондоо үе, өргөлтийн хувьд мөн адил болж жигдэрдэг ажээ.⁵⁹

Шүлэгт тогтсон хэмжээ буюу бадаг, шад, мөр, дүрслэх ур маяг гэж байдаг. Бадаг гэж холбоц хийгээд аялгын нэгэн хэмнэлд захирагдан, тодорхой утга төгссөн айзам буюу хэд хэдэн шадын нийлбэрийг хэлдэг. Шүлгийн мөрийг шад гэнэ. Шүлгийн шадыг бичигт тэмдэглэсэн хэвлэлийн горимыг мөр гэнэ. Уран дүрслэлийн ур маяг буюу дүрслэх ур маяг гэдэг нь уран зохиолын найруулгад дүрслэлийг уран яруу болгохын тулд үгийн утгыг шилжүүлэн хэрэглэхийг дүрслэх ур маяг хэлдэг. Үүнд: адилтгал, зүйрлэл, төлөөлөл, тойруулал, ихэсгэл, багасгал, ёгтлол, егөөдөл, амьшуулал, хүншүүлэл, хэтрүүлэл зэрэг арга орно. Эдгээр нь шүлгийн хэмжээ, уншигдах аялгуунд нөлөөлдөг. Шүлэгт холбоц үүсч, улмаар хэмнэл бий болсноор шүлгийн үндсэн шинж илэрч гарч ирдэг. Өөрөөр хэлбэл холбоц, хэм хэмнэл нь шүлгийг үргэлжилсэн үгийн зохиолоос ялгаж өгдөг. Тиймээс судлаач, зохиолч Ц.Дамдинсүрэн “Шүлэг бол үргэлжилсэн үгийн зохиолоос мөрийн хэмжээ, холбоц хоёроор ялгарна” гэж бичсэн байдаг.

Монгол шүлэгт хөг аялгуу чухал үүрэгтэй бөгөөд шүлгийн толгой холбоц Alliteration буюу Аллитераци бол монгол шүлгийн гол шинж юм. “Монгол шүлгийн гол онцлог бол толгой холбох явдал” гэж Оросын монгол судлаач А.Позднеев үзжээ. Мөн Чехийн монгол судлаач П.Попуха “Монгол шүлгийн гадаад гол шинж нь гэвэл толгой холбож ая нийлүүлэх явдал юм. Ийм шинж монгол шүлэглэлд эрт дээр үеэс тодорчээ.” гэж бичжээ. Мөн монголын зохиолч нар ч үүнтэй ижил дүгнэлт хийсэн байдаг, тухайлбал Л.Түдэв “Монгол шүлэг гэж хармагц эсвэл сонсмогц таних тэмдэг нь ‘толгой холбоц’ юм” гэсэн бол зохиолч, орчуулагч Н.Жамбалсүрэн “Монгол шүлгийн толгой холбох нь европ шүлгийн сүүл холбохтой адил юм” хэмээн бичсэн.

Монгол шүлэгт толгой холболтыг үе болоод үгээр хийдэг зарчимтай ажээ. Шүлгийн толгой холбоц хэмээх ойлголтыг шүлгийн онолын бүтээлүүдэд “Толгой холбоц гэдэг нь шүлгийн мөрийн эхний авиаг ижилсүүлэхийг хэлнэ... Толгой холболт тодорхой тоогоор айзамт мөрүүдийг аялгуулан зааглах үүрэгтэй.” хэмээн судлаач Д.Цэрэнсодном бүтээлдээ өгүүлсэн байдаг. Монгол шүлгийн толгой холбоцын тухай одоогийн байдлаар мэдэгдэж байгаа хамгийн эртний баримт бол “Мэргэд гарахын орон” (1740) гэдэг бүтээл ажээ. “Иргэн үгс сүүл даран хэлж, монгол үг толгой холбон өгүүлэх, төвд үсэг түргэн төдийг эрхэлж, манж үсэг тус тааруулан зохиочихуй” хэмээн В.Инжинаш “Их Юань улсын мандсан төрийн хөх судар” романы өмнөх “Товч толыг”-доо бичсэн байдаг.

Эрт үеэс Монголын шүлэгч, яруу найрагчид шүлэг зохиолоо бичихдээ толгой холбохоос гадна хэмжээг нь буюу үгийн тоог нь журамлах, журамтай болгох тал дээр ихэд анхаарч иржээ. Ц.Дамдинсүрэн “Толгой холбох нь үргэлжилсэн зохиолд чимэг, шүлэгт тулгуур болно”, “Монголын одоо цагийн шүлгийг үзвэл толгой холбох, хэмжээ тохируулах хоёрыг үндэс болгодог. Бас мөр зэрэгцүүлэх гэдэг нэгэн чухал зүйл бий. Гэвч толгойг холбохгүй хэмжээг эрхэмлэх ба хэмжээг эрхэмлэхгүй толгой холбон зохиож болно. Аль алиныг нь хайхрахгүйгээр гагцхүү мөр зэрэгцүүлэх ёсыг баримтлан зохиож ч бас болох, хэрэв энэ гурвын алиныг нь ч хэрэглэхгүй шүлэг бичих юм бол ийм зохиолыг шүлэг гэж нэрийдэх баримтгүй болно”⁶⁰ гэжээ. Монгол шүлэгт үгийн тоо чухал байдаг. Шүлгийн мөр нь хоёроос долоо хүртэл ба түүнээс дээш үгтэй байна. Нэг мөрөнд 8-9, заримдаа түүнээс дээш үгтэй шүлэг бий боловч элбэг биш аж.

Толгой холбон шүлэглэх ёс эрт үеэс байсан бөгөөд европын ард түмнүүдийн үг яриа, шүлэг зохиолд ч мөн ажиглагддаг. Оросын судлаач, хэл шинжлэлч Виктор Жирмунский “Шүлгийн онол” бүтээлдээ манай эриний 700-1100 оны хооронд англосаксон, эртний исланд, эртний саксон,

⁵⁹ Г.Галбаяр “Монгол шүлгийн толгой холбох арга, түүний зүй тогтол: The Regularity of Alliteration of Mongolian Verse”, 96/2018. Tokyo University of Foreign Studies, Area and Culture Studies (96/2018)

⁶⁰ Ц.Дамдинсүрэн “Олег цэцний орчуулгын тайлбар”, Орчуулгазүй 2014, №03. х.150

эртний германы толгой холбоцтой шүлэг нь хөгжлийнхөө явцад аажмаар шүлгийн адаг холбоц буюу хөл холбоцтой болсон талаар бичсэн байдаг.

Орчуулагч орчуулгын ажлын эхний үе шатанд эх зохиолыг задлан шинжлэхдээ түүний хэмнэл, хөг аялга, зохиолчийн санаа бодлоо илэрхийлсэн арга барил, тэдгээрийн өөр хоорондын нягт хэлхээ холбоог тайлж ухаарахад анхаарах ёстой. Үүнийг орчуулгын онолд утга учрыг тайлах оньс буюу түлхүүр гэж нэрлэдэг. Тэдгээр үгийг өөр хэлээр орчуулах тохиолдолд юуны өмнө таарч тохирох үг хэллэгийг орчуулга хийж байгаа хэлний үгийн сангаас түүж, заримд нь зүүлт тайлбар хэрэглэн уншигчдын ой тойнд ортол ойлгуулахдаа үнэн зөв ухааруулах нь орчуулагчийн үүрэг, үндсэн зорилт бөгөөд энэ нь бэрхшээлтэй ч нэр хүндтэй, гавьяатай үйлс юм. Ийм орчуулга нь үндэстний утга соёлыг арвижуулан баяжуулж буй хэрэг төдийгүй, нийт хүн төрөлхтний соёлыг харилцан баяжуулж байгаа хэрэг юм.

Орчуулах явцад үгс хоорондоо хэрхэн тохирохыг зөв шийдвэрлэх нь орчуулгын судлалын зангилаа асуудлын нэг болдог. Үгийн сангийн тохироог бүрэн /оноолт/, бүрэн бус /заримдаг/ гэж ялган үзэж болно. Эх зохиолд гарч буй үг орчуулж байгаа хэлний үгтэй утга санаа, баримжаагаараа аль алианаа гүйцэд орлохуйц байвал бүрэн тохирч байна гэж үздэг. Ийм үгс аль ч хэлний үгийн сангийн цөөн хувийг эзэлдэг. Нэг хэлний нэг үгийг нөгөө хэлний хэд хэдэн үгээр орчуулах буюу оноох тохиолдол хамгийн түгээмэл үйл явц юм. Ямар ч хэлний үг олон салаа утгатай, тэгэхдээ нэг хэлний үгийн олон салаа утгын тогтолцоо нь нөгөө хэлний тийм тогтолцоотой тохирохгүй байж болохыг анхаарах хэрэгтэй.

Монгол шүлгийг гадаад хэл рүү орчуулахдаа зөвхөн үг, утгыг гаргах биш, түүний найруулгын хэв журам ба уран хэл, сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг нь орчуулах хэрэгтэй болдог. Урьд цагт монголчууд шүлгийг зүгээр уншихаар зохиодоггүй, харин аялан дуулах маягаар, ерөөл магтаал шиг аялгуулан хэлдэг байж. Орчин үеийн монгол шүлгийг авч үзвэл дээр дурдсанаар толгой холбох, хэмжээг тохируулах хоёрыг үндэс болгох болжээ. Монгол шүлгийн хэмжээ найруулгыг жишээ нь англи хэлэнд буулгахдаа үеийн тоо хэмжээ, шад тутам дахь үгийн өргөлттэй болон өргөлтгүй үеийн найруулга зохион байгуулалтыг шинжиж, түүний нь буулгадаг байна. Урт эгшгийн оронд өргөлт, богино эгшгийн оронд өргөлтгүй үеийг хэрэглэх гэх мэтээр шүлэг болгоход хэрэглэсэн хэмжээний зарчим журмыг хэвээр хадгалан англи хэлнээ буулган найруулж болно.

Өрнөдийн шүлэглэх арга маягаас суралцсан 20-р зууны монгол шүлгийн холбоцыг энэ үеийн гол төлөөлөгчид болох Д.Нацагдорж, Б.Явуухулан нарын шүлгээр төлөөлүүлэн авч үзэж болдог.

Яруу найрагч Бэгзийн Явуухулангийн “Уулын оргил” шүлгийг англи хэлнээ орчуулсан байдаг бөгөөд энэхүү шүлгийн орчуулгыг эхтэй нь харьцуулан авч үзье. Б.Явуухулан “Уулын оргил” шүлгээ дөрөв дөрвөн мөрөөр нь зэрэгцүүлэн бичсэн бөгөөд тэгэхдээ ‘ө’ эгшиг авиагаар эхэлсэн дуудагдах аялгуу ойролцоо үгсээр тууш холбоцоор толгой холбож шүлэглэсэн байна.

Монгол шүлэг гол төлөв толгой холбоцтой байдаг журмаар шүлгийн мөрүүдийг 6 гэсэн тэгш тооны үгсээр ижилсүүлэн, тодорхой холбоц, хэм хэмнэлээр холбож, бадаглах аргаар буюу дотоод хэмнэлээр нь эрэмбэлэх маягаар уг шүлгийг бичсэн байна. Харин үүнийг англи хэл рүү буулгахдаа шүлгийн хөлийг буюу сүүлийг / сүүлийн үсгийг ‘n’ үгсээр/ тууш холболтоор холбосон байна. Англи шүлэг ерөнхийдөө хөл буюу сүүл холбоцтой байдаг. Дээрх шүлгийг хүүрнэл шүлгийн маягаар орчуулсан бөгөөд англи хувилбарын мөрүүд үеийн хувьд жигд биш, Prose poem буюу хүүрнэл яруу найраг маягаар орчуулсан байна. Шүлгийн орчуулгыг зэрэгцүүлэн харья:

УУЛЫН ОРГИЛ

Өндөр уулын оргилд мацан мацан гарвал
 Өөр нэгэн уулыг олж хардаг жамтай.
 Өндөр уулын оргилыг нэгэн удаа давбал
 Өөр нэгэн уулыг давах зам тодорхой.

Өвгөн буурлын сэтгэлд нэвтрэн нэвтрэн орвол
 Өөр нэгэн ертөнцийг олж хардаг жамтай.
 Өвгөн буурлын сэтгэлийг нэгэн удаа танивал
 Өөр нэгэн ертөнцөд аялах зам тодорхой.

THE SUMMIT OF THE MOUNTAIN

When clambering up and up to the summit of the high mountain
 It is reasonable to see another high mountain.
 Once you've trekked over the peak of this high mountain
 The way to cross over another mountain is certain.

When penetrating into the silvery old man's heart deeper and deeper
 It is sanctioned to see another world.
 Once you've got known the silvery old man's heart
 The way to travel round another world is plain.

Дөрөв дөрвөн мөрөөс бүтсэн энэхүү шүлэг нь хоёр бадагтай бөгөөд “өндөр, өөр, өндөр, өөр; өвгөн, өөр, өвгөн, өөр” гэсэн үгсээр толгой холбон бичсэн нь монгол хүнд үнэхээр сонсголонтой санагдана. Харин англи хэл рүү үүнийг “when, it, once, the; when, it, once, the” гэж яг хэмжээ хэмнэлийг нь тааруулан, мөн боломжийн хирээр сүүл холбон орчуулсан нь үнэхээр чадварлаг болжээ. Зарим үгсийг зэрэгцүүлэн ажвал:

МОНГОЛ	АНГЛИ
Мацан мацан гарвал	Clambering up and up
Давбал	Trekked over
Давах	Cross over
Нэвтрэн нэвтрэн орвол	Penetrating into – to be understood or realized by sb. None of my advice seems to have penetrated his thick skull
Өвгөн буурал	Silvery old man – having the color of silver - мөнгөлөг
Олж хардаг жамтай	Sanctioned to see – to give permission for sth to take place
тодорхой	Plain – easy to see or understand, clear

Энэ шүлэг дэх “мацан мацан гарвал” гэснийг англи руу “up and up” гэж угтвар үгийг давтах байдлаар буулгасан нь үнэхээр дүйжээ. Эхний бадгийн “when clambering up and up” гэсэн нь 2-р бадгийн “when penetrating into” гэсэнтэй ижил харагдаж уншигдахуйц байгаа нь монгол шүлгийн толгой холбох ёсыг баримтлан англи хэл рүү буулгасан орчуулга болсон байна. Мөн “нэвтрэн нэвтрэн орвол” гэж үг давтсаныг англи хэлэнд penetrating into хэмээн нэг л үгээр энгийн буулгасан нь англи хэлэнд үгийг бус харин угтварыг давтдаг үг зүйн онцлогтой холбоотой бөгөөд илүү сонсголонтой болгодог онцлогийг харгалзсан нь сайшаалтай. Англи хэлтнүүд шүлэг

зохиоходоо хэлэх гэсэн уран санаагаа мөр мөрөөр нь бичих, мөрийн үг үеийн тоог тэнцүү байхаар тохируулах, шүлгийн мөрүүдийг ижил буюу төстэй дуудлагатай авиагаар эхэлж төгсгөлийг нь ижилсүүлэн холбодог.

-Шүлгийн нэрийг орчуулахдаа оновчтой нэр өгч, уран сайхны тодотголуудыг ашиглах хэрэгтэй байдаг. Монгол хэлний зарим үгсийн сангийн үгс англи хэлнийхтэй шууд таардаггүй учраас шууд утга дүйцүүлэн орчуулбал утгын алдаа гаргадаг гэж судлаачид үздэг. Мөн орчуулах боломжгүй үгс байдаг учраас гадаад хэл рүү монгол шүлгийг орчуулахдаа давхар тайлбар хийж, утга санааг тодотгоход анхаарах нь зүйтэй. Тухайлбал “Уулын оргил” шүлгийн нэрийг “The Summit of the mountain” гэжээ. “Summit” гэдэг үг “уулын орой, оргил” гэсэн утгатай байхад дахиад “уул” буюу “mountain” гэж давтах шаардлагагүй тул “A Mountain peak” гэж буулгавал англи хэлтэнд илүү ойлгомжтой байна.

Монгол шүлгийн толгой холбоц нь шүлгийг сайхан харагдуулах, хэмнэлтэй сонсогдуулах хэлбэр төдий зүйл бус харин бадгийг бүтээж буй мөрүүдийн үе болон үгийг жигд хэмнэлд тааруулж, яруу сайхан эгшиглэнтэй сонсогдуулдаг тул шүлгийн тогтолцоо, дотоод аялгуут мөн чанарын чухал бүрдэл нь ажээ. Монгол шүлгийг аливаа гадаад хэлнээ, ялангуяа англи хэлнээ орчуулан буулгахдаа монгол шүлгийн хэмжээ, уншигдах аялгууг өөрөөр хэлбэл шүлгийн уран сайхан хэл, сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг хэвээр буулгахыг чухалчилж, үгсийг тааруулан зөв орчуулахын тулд толгой холбоцыг сайтар ойлгох нь, мөн англи шүлгийн сүүл холбоцтой үе болон үгээр тааруулж, хэмнэл хэмжээг нь тохируулан гаргах нь эх шүлгийн яруу сайхан байдлыг хадгалж, илүү ойлгомжтой, илүү сонсголонтой болгодог байна.

Ном зүй

Г.Галбаяр “Монгол шүлгийн толгой холбох арга, түүний зүй тогтол /The regularity of alliteration of Mongolian verse/”, Tokyo University of Foreign Studies, Area and Culture Studies 96 (2018)

Ц.Дамдинсүрэн “Гадаад хэлнээс шүлэг орчуулах тухай (“Олег сэцэний дуулал”-ын орчуулгын тайлбар)”, Шинэ Толь, №2 (14), Улаанбаатар, 1938

Ц.Дамдинсүрэн “Олег сэцэний орчуулгын тайлбар”, Орчуулгазүй 2014, №03. х.146-150

Н.Жамбалсүрэн “Монгол шүлэг”, Утга Зохиол, Урлаг, №8 Улаанбаатар, 1966

Н.Оюун-Ундраа, Н.Оюунзаяа “Дуслын Хэлхээс /A String of Drops/ III”, Улаанбаатар, 2008

В.Жирмунский “Теория стиха”, Советский писатель, 1975

Д.Цэрэнсодном “Монгол шүлгийн онол түүхийн зарим асуудал”, Улаанбаатар, 1977

Б.Явуухулан “Түүвэр зохиол”, Улаанбаатар, 1985